

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

A. Αντί εισαγωγής: μια ψυχο-νοητική μεταφορά

Όσο και εάν οι ιστορικές αναλογίες και μεταφορές απαιτούν μεγάλη προσοχή στη χρήση τους, θα αποτολμήσω μία. Ο κόσμος στον οποίο μεγάλωσε ο Κάρολος Dickens (Ντίκενς) υποδεικνύει πολλές αναλογίες με τη δική μας εποχή της υφεσιακής κρίσης. Σήμερα, δύο αιώνες μετά, επανέρχονται στην επιφάνεια οι ίδιες αγωνίες, με νέες μορφές και σε ένα διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο. Ο Μεγάλος Πανικός του 1825 συνέπεσε με τον νεαρό Dickens να εργάζεται δέκα ώρες την ημέρα σε φάμπρικα για να συμβάλει στην αποπληρωμή οικογενειακών χρεών. Τότε, η κρίση ξεκίνησε ως χρηματιστηριακό κραχ που προήλθε από κερδοσκοπικές επενδύσεις και θα μπορούσε να θεωρηθεί η πρώτη συστημική τραπεζική κρίση – με την κατάρρευση δεκάδων μικρών τραπεζών – παραπέμποντας σήμερα στις προ πενταετίας φούσκες των hedge funds, την κατάρρευση της Lehman Brothers και της City Bank και τη βαθμιαία διολίσθηση στην κρίση εθνοκρατικού χρέους στην Ευρωζώνη, την Ευρωπαϊκή κρίση με εκपुरσοκροτητές τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου και πρώτιστα την Ελλάδα: η κρίση αυτή, μέσα σε μια πενταετία έχει βρει τους πλούσιους πλουσιότερους και τους φτωχούς φτωχότερους, με χιλιάδες λουκέτα, με επικινδύνως διευρυνόμενη φτώχεια, με ρεκόρ ανέργων... Η Εποχή του Dickens αναδύεται μέσα από τα έργα του, σε όλους μας γνωστά: περιγράφει με ευαισθησία τις ακραίες αντιθέσεις, οικονομικές και ταξικές, στο Λονδίνο του 19ου αιώνα. Τα αναλύει όλα αυτά ο Robert Douglas-Fairhurst,¹ σε άρθρο του στο περιοδικό *Oxford Today*, ένας από τους κατεξοχήν μελετητές του Dickens.² Εμφανίζονται, θα μας πει, όλοι οι χαρακτηριστικοί τύποι επί σκηνής: «οι *busybody*δες που προσπα-

θούν να μεταμφιέσουν την έχθρα τους απέναντι στους φτωχούς»³ ένας δικαστικός που προσποιείται ότι εκπλήσσεται, όταν λέει πως «πολλές ανοησίες εκστομίζονται για “Ανάγκες”, για δήθεν απελπισία ελλείψει χρημάτων· εμφανίζεται ακόμη ένας πομπώδης, στομφώδης Φιλάνθρωπος (όπως τόσοι και τόσοι σήμερα που φροντίζουν να προβάλλονται οι αγαθοεργίες τους αντί να «κάνουν το καλό και να το ρίχνουν στο γιαλό»): ο [πομπώδης αυτός Φιλάνθρωπος] είναι πρόθυμος να βοηθήσει μόνον όσους εγγυώνται τον προσήκοντα σεβασμό, ασκούν την αυταπάρνηση ή/και αυτοαναίρεσή τους και συντηρούν την οικογένεια τους με σχεδόν τίποτε».

B. «Η των ονομάτων Επίσκεψις»

Ο «πομπώδης, στομφώδης Φιλάνθρωπος» είναι συνήθως και Νάρκισσος, πλήρως ικανοποιημένος με τον εαυτό του και τη συνείδησή του, μιας που μπορεί να διαθέτει το ένα εκατομμυριοστό (1/1.000.000) της περιουσίας και του χρόνου του σε πράξεις αγαθο-εργίας και μάλιστα εθελοντικά, χωρίς έξωθεν επιβολή παρά μόνον τη μαγνητική έλξη της δημοσιότητας και το κίνητρο της φορολογικής απαλλαγής. Αλλά εδώ υπεισέρχεται «η των ονομάτων επίσκεψις», εάν δεν θέλουμε να περιπέσουμε στη σημερινή γενικευμένη έκπτωση όχι μόνο αξιών και εννοιών αλλά και των εν χρήσει λέξεων.

Ο «εθελοντισμός» ως όρος λεξικογραφείται πολύ πρόσφατα. Στα λεξικά του 19ου αιώνα δεν υπάρχει το συναφές λήμμα. Στο περίφημο λεξικό του κωνσταντινουπολίτη Σκαρλάτου Βυζάντιου (1840) – που συχνά συμβουλευομαι – υπεισέρχεται ο όρος «εθελοντής» = «ο πράττων τι κυρίως στρατευόμενος· (εξ' ιδίας θελήσεως-εκουσίως)». Η ετυμολογική ρίζα έλκει από τον Όμηρο («εθέλω» ως αγαπώ, επιθυμώ, πιστεύω) και στον 19ο αιώνα ως φρονώ, ημπορώ, συγκατανεύω, ακόμη και αποφασίζω – αν το θέλω τόσο πολύ.

Στο Λεξικό Τριανταφυλλίδη, υπάρχει ο όρος «εθελοντής» και κάποια παράγωγά του, όχι όμως το λήμμα «εθελοντισμός», αλλά μπορούμε να βγάλουμε ένα πρώτο χρήσιμο ορισμό: «Αυτός που επι-

τελεί ένα έργο με την θέλησή του με μοναδικό κίνητρο ένα συναίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης χωρίς να είναι αναγκασμένος και χωρίς να αποβλέπει σε προσωπικό όφελος». Στο Λεξικό Μπαμπινιώτη, υπάρχει το λήμμα «εθελοντισμός»: «Η οργανωμένη προσφορά υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο χωρίς την απαίτηση ανταλλάγματος». Οι δύο ως άνω ορισμοί, στην απολυτότητά τους (ο πρώτος «μοναδικό κίνητρο ... η κοινωνική αλληλεγγύη ... χωρίς να αποβλέπει σε προσωπικό όφελος», ο δεύτερος «προσφορά υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο χωρίς την απαίτηση ανταλλάγματος» είναι αδιέξοδοι, εφόσον είτε προϋποθέτουν αγίους και οσίες είτε εκφράζουν μεγίστη υποκρισία· πιο προσγειωμένος είναι ο ορισμός στην αγγλική Wikipedia: «Γενικά εθελοντισμός (Volunteerism) θεωρείται μια αλτρουιστική δραστηριότητα, η οποία υπηρετεί μεν την κοινωνία, αλλά μέσα από την προώθηση των ίδιων των ατομικών ενδιαφερόντων ή συμφερόντων· προσωπικές δεξιότητες ή γνώσεις που ως αντάλλαγμα παράγουν/χαρίζουν μια αίσθηση αυτο-αξίας (self-worth) και σεβασμού αντί χρημάτων»· πρόσθετο προσωπικό κίνητρο για τους εθελοντές: «δικτύωση με χρήσιμες επαφές για μελλοντική απασχόληση». Το γνωρίζουμε: συχνά ΜΚΟ και πολιτικές νεολαίες λειτουργούν και ως γραφεία εύρεσης εργασίας.

Είναι ευρεία η γκάμα των χρήσεων και καταχρήσεων της έννοιας «εθελοντισμός»: από «εθελοντική στράτευση» ως «εθελοντές αίματος και άλλων ανθρώπινων οργάνων», ως τους 58.000 χαμογελαστά φιλόξενους «εθελοντές των Ολυμπιακών Αγώνων»:⁴ ανεύρετες οι στρατιές αυτές, στη σημερινή συγκυρία κρίσης, που τόσο χρειάζονται. Μια άλλη συναφής έννοια, η οποία υπεισέρχεται στον λόγο περί εθελοντισμού με μεγάλη συχνότητα είναι η «προσφορά» και αυτή φευγαλέα απροσδιόριστη, με μετακινούμενη λεξικογραφικά σημασιολογία: α. Παλαιόθεν χρήση: προσφορά στους Θεούς (κάποτε σπονδές, σήμερα «πρόσφορο» για τη Θεία Ευχαριστία). β. Στη νεο-κλασική οικονομική θεωρία «ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης» στην αγορά

* Εναρκτήρια ομιλία στο συνέδριο για τα 80 χρόνια από την ίδρυση του Σώματος Ελληνικού Οδηγισμού (19 Οκτ. 2012).

Ο Στέφανος Πεσμαζόγλου διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

προϊόντων και υπηρεσιών. γ. Ως δόλωμα στην πώληση ενός προϊόντος: «μεγάλες προσφορές», «ειδικές προσφορές» στα supermarket «αγοράστε δύο σε πακέτο ενός». δ. Πιο κοντά στα δικά μας ενδιαφέροντα (όπως προκύπτει και στο τομίδιο που κυκλοφόρησε το Σώμα Ελληνικών Οδηγών προ 10ετίας), η «προσφορά» σε εθελοντικές υπηρεσίες με χειροπιαστό αντίκρισμα, βοηθώντας την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων ή πολιτισμικών και περιβαλλοντικών αναγκών.

Πρόσθετες συναφείς έννοιες που υπεισέρχονται με μεγάλη συχνότητα και στα κείμενα του Οδηγισμού: Συλλογικότητα, Αλληλο-βοήθεια, Ανιδιοτέλεια και Αλληλεγγύη (πρόσθετη χρήση: στέκια και δίκτυα αλληλεγγύης φτωχών και μεταναστών, αλλά και παλαιότερα στην Πολωνία το ομώνυμο δίκτυο Solidarnosc –Solidarity, το συνδικάτο που ανέτρεψε με την αντίστασή του το δικτατορικό καθεστώς Γιαρουζέλσκι): τέλος Φιλαλληλία–Φιλανθρωπία, Μέριμνα, Ευεργεσία. Έννοιες που επιδέχονται πολλές χρήσεις και καταχρήσεις.

Σ' ένα ενδιάμεσο επίπεδο ανάμεσα στον άνθρωπο και την ανθρωπότητα, η Φιλοπατρία που συνεπάγεται την κατά τόπους αγάπη για την πατρίδα καταγωγής, και τις συναφείς πράξεις Ευεργεσίας, Κληροδοτήματα.⁵ Προνομιακά συνδεόμενοι κατά κανόνα με τον εθελοντισμό, οργανωμένες συσσωματώσεις, όπως οι ΜΚΟ, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τα Σώματα «Οδηγών» και «Προσκόπων», όταν ανταποκρίνονται «σε όποιον κτυπά την πόρτα» ανεξαρτήτως φύλου και φυλής –και φυσικά, δεν εκμεταλλεύονται τα μέλη ακόμη και με ακραίες πρακτικές κακοποίησης, όπως προέκυψε πρόσφατα με τη διαδεδομένη παιδεραστία στον αμερικανικό προσκοπισμό. Οι θεματικές και οι στοχεύσεις που καλύπτει ο εθελοντισμός και οι συναφείς οργανώσεις είναι ευρέως φάσματος. Ιστορικά από το Τάγμα Φιλελλήνων «Λόρδος Βύρωνα» και τη στρατιά «Λόρκα» στον Ισπανικό Εμφύλιο ως τις σημερινές οργανώσεις Προστασίας Μειονοτικών, Μεταναστευτικών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, και ως τον εθελοντισμό που εκδηλώνεται σε έκτακτες συνθήκες φυσικών καταστροφών προστατευτικά και διασωστικά (δίδυμοι σεισμοί Αθήνα-Κων/πολη).

Ο Άλλος, η ετερότητα κεντρική έννοια για έναν ουτοπικά ανόθευτο εθελοντισμό. Αλλά δεν θα υπεισέλθω σε μια εξόχως ενδιαφέρουσα και σκοτεινά πολυσύνθετη θεωρητική συζήτηση.

Γ. Η κρίση

Γ.1 Πώς φτάσαμε στην κρίση;

Ανάμεσα στους μεγάλους μεταπολεμικούς μετασχηματισμούς, η μεγαλύτερη κατάκτηση η ίδια η θεσμοποίηση της Ευρώπης ως ΕΟΚ και μετέπειτα ΕΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης. Επρόκειτο για αγκυροβόλιο Δημοκρατίας, Προστασίας των Δικαιωμάτων, Πολιτισμού και Ειρήνης μετά από αιώνες αλληλο-καταστροφικών πολέμων. Η ευρωπαϊκή κατασκευή πλαισίωνε μια μεγάλη εθνικο-εθνοτική ποικιλότητα, με ασύγκριτο πολιτισμικό πλούτο. Συνδυαστικά με την ευρωπαϊκή κατασκευή έρχεται το κράτος κοινωνικής πρόνοιας. Για να συμβαδίζουν Καπιταλισμός και Δημοκρατία, στόχος απαρέγκλιτος των δυτικών κοινωνιών υπήρξε, σχηματικότερα, η πολιτικά εγγυημένη πλήρης απασχόληση, η κοινωνική δικαιοσύνη, η κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, και η συνεχής αναβάθμιση της ποιότητας ζωής αναπαράγοντας και τη γενικευμένη λαϊκή προσδοκία ή την ψευδαίσθηση μιας γραμμικά αέναης οικονομικής ανάπτυξης: η κοινωνία πρώτη έπεται η οικονομία. Ισχυρότατες κινούσες ιδέες η Αλληλεγγύη, η Αμοιβαιότητα (ταυτόσημες σε ένα άλλο επίπεδο και με τον Οδηγισμό), όπως και η ελάττωση των κοινωνικών ανισοτήτων σε διακρατική πανευρωπαϊκή κλίμακα. Απρόσκοπτα συντηρείται όσο οι ρυθμοί ανάπτυξης διατηρούνται σε όλη την Ευρώπη, φτάνοντας σε ένα απότομο τέλος προ 40ετίας, το 1973, με την κρίση πετρελαίου. Μετά τις τρεις χρυσές δεκαετίες του κοινωνικού κράτους ακολουθεί η δεκαετία των περιοριστικών μέτρων. Δραστικά μειώνονται τότε οι δημόσιες κοινωνικές δαπάνες και ως ποσοστό του ΑΕΠ, με συνεπακόλουθη την κάμψη στο επίπεδο και την ποιότητα των παρεχομένων κοινωνικών υπηρεσιών. Με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού επιταχύνεται, τη δεκαετία του 1990, και το ξήλωμα του κράτους πρόνοιας.

Γ.2 Η 30ετία, από το 1982 μέχρι σήμερα, είναι αυτή που ονοματίστηκε και συχνά δαιμονοποιήθηκε ως «νεο-φιλελεύθερη». Αρχίζει η συνεχής αύξηση του δημοσίου χρέους. Οι συνδικαλιστικές πιέσεις συμπληρώνονται, όταν δεν αντικαθίστανται από τις κυκλικές εκλογικές πιέσεις. Οι κυβερνήσεις δανείζονται προεισπράττοντας εισοδήματα από μελλοντικές γενεές.

Συνθηματικά, τα συστατικά στοιχεία της απορρύθμισης έκτοτε είναι: μόνιμη πολιτική λιτότητας και δημοσιονομικής αυστηρότητας: απο-συνδικαλικοποίηση

με τους οργουελικούς ευφημισμούς, μέσα από την αεροπειρατεία λέξεων: «ελαστικές / ευλύγιστες» αγορές εργασίας (εννοείται ευλύγιστες για την εργοδοσία, διόλου για τους εργαζόμενους): σταδιακά σημαντική όξυνση των ανισοτήτων εισοδημάτων και πλούτου: ιδιωτικοποίηση «των πάντων»: υγεία, ασφάλιση, συνταξιοδοτικά προγράμματα, εκπαίδευση, με σπόνσορες για όλες τις βαθμίδες και μοναδική προϋπόθεση την κατ' αποκλειστικότητα προβολή της εταιρείας ή/και του ονόματός τους: αντί οικιστικής πολιτικής τα Subprime mortgages (όπως λέγονται τα επίφοβα στεγαστικά δάνεια) και παράλληλα συνεχής αύξηση των τιμών των ακινήτων –ως εάν θα παρέμεναν εσαεί υψηλά: για τις πιο πάνω τάξεις, επινοήθηκαν πληθώρα υπερ-καταναλωτικών εργαλείων (πιστωτικές κάρτες): κατάληξη, η υποκατάσταση του Δημοσίου από το ιδιωτικό χρέος, δυναμική που επιταχύνθηκε μετά το 2001 με κέρδη χωρίς προηγούμενο για τον χρηματο-πιστωτικό τομέα (εν Ελλάδι για πρόσθετους λόγους και για τον ναυτιλιακό).

Γ.3 2008: το τέλος του παιχνιδιού

Με την κατάρρευση της χρηματο-πιστωτικής πυραμίδας, συμπαρασύρεται και ο ιδιωτικοποιημένος κεύσινανισμός. Τα έθνη-κράτη επιδιώκουν να αποκαταστήσουν την εμπιστοσύνη, κοινωνικοποιώντας τα σκάρτα δάνεια: με τη δημοσιονομική αυτή επέκταση προκύπτει νέα δραματική αύξηση στα δημόσια ελλείμματα και το δημόσιο χρέος. Το «κβαντικό άλμα», όπως έχει χαρακτηριστεί, στη Δημόσια Χρέωση μετά το 2008 αντανakλά το δεδομένο πως κάθε δημοκρατικό κράτος, αναβάλλοντας να οδηγηθεί σε μια οικονομική κρίση των διαστάσεων της Μεγάλης Ύφεσης, οδηγήθηκε εκεί τελικά και με χειρότερους όρους. Πρόκειται πια για μια παρατεταμένη σύνθετη διαμάχη ανάμεσα σε παγκοσμιοποιημένους χρηματιστηριακούς επενδυτές και κυρίαρχα έθνη-κράτη: διαμορφώνονται νέοι συσχετισμοί ισχύος και συμφερόντων. Το κόστος για τη κερδοσκοπική λειτουργία όπως και για τη δραστική περικοπή κοινωνικών πολιτικών πληρώνεται κατεξοχήν από μισθωτούς, συνταξιούχους και όχι από τους κατόχους του χρήματος (η λεγόμενη, στη στρογγυλεμένη διαχειριστική γλώσσα, «δημοσιονομική ομαλοποίηση»). Η εύκολη έκκληση στους εργαζόμενους του κράτους: «δεν μπορούμε να κάνουμε σχεδόν τίποτε για σας χωρίς εσάς». Ιδιωτική πρωτοβουλία, εθελοντι-

σμός, φιλανθρωπία, καλούνται και επισήμως να καλύψουν τα κενά.

Γ.4 Και η σημερινή συγκυρία της κρίσης

Εδώ και τέσσερα περίπου χρόνια, τροποποιούνται με επιτάχυνση οι ρυθμοί της Ιστορίας. Ορισμένες στιγμές γίνεται εκρηκτική η εναλλαγή συμβάντων, εικόπων και αντιφατικών λόγων. Συμβαδίζει ο βομβαρδισμός πληροφοριών με την παραλυτική αδυναμία οργάνωσης και κατανόησής τους. Αρχικά, η οικονομική κρίση παγκόσμιων κολοσσών και οι σεισμικές δονήσεις που προκάλεσαν την επομένη, οι συνεχιζόμενοι ξεσηκωμοί στην Αραβική Μεσόγειο, και την παρ' άλλη, οι ξεσηκωμοί σε όλη τη Νότια Ευρώπη, τουλάχιστον 8 ανατροπές κυβερνήσεων από την κρίση, αποσχίσεις-αυτονομήσεις προαναγγέλλονται (Καταλωνία, Σκωτία), πολεμικά επεισόδια στη γειτονιά μας (Τουρκία, Συρία). Δεν γνωρίζουμε τι θα μας ξημερώσει. Σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου τα πεδία των μαχών ήταν ευδιάκριτα, σήμερα έχουν γίνει πολύ δυσδιάκριτα: ασαφή τα υποφώσκοντα συμφέροντα (ακόμη και τα δικά μας). Οι κοινωνικές επιστήμες, όταν μάλιστα έχουν προσαρτηθεί από μια αποστεωμένη οικονομική επιστήμη διαχειριστικού τύπου, όπου δεν υπάρχει ούτε η κοινωνία ούτε η συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, ελάχιστα μπορούν να κάνουν για να λύσουν τα προβλήματα. Έχουν αποτύχει και ως προς τη διάβλεψη των ανισοροπιών και ως προς την πρόβλεψη και φυσικά ως προς την συνταγογράφηση πολιτικών. Μπορούν, όμως, να καταδείξουν την έσχατη κατάληξη των δημοκρατικών κρατών που μεταμορφώνονται σε χρεο-συλλεκτικούς μηχανισμούς, στην υπηρεσία μιας μικρής παγκόσμιας ολιγαρχίας επενδυτών. Μια εξομολογητική παρέκβαση: το καλοκαίρι, δουλεύοντας εντατικά κάπου ανάμεσα στην Αίγινα και την Αρκαδία, αισθανόμουν αβέβαιος ως προς το εάν θωρακίζόμουνα απέναντι στην ασχήμια των ειδήσεων και τον φόβο των εκκολαπτόμενων αδιαφανών διεργασιών ή εάν θωρακίζόμουνα περισσότερο απέναντι στην ομορφιά, τη φύση και τη Δύση, το προσφερόμενο δωρεάν χωρίς αντάλλαγμα χρυσαφί από τις θαλασσινές ανταύγειες του ήλιου και το νυχτερινό άπλετο ασημί του φεγγαριού. Το δίλημμα στις 8 το βράδυ: «η Δύση» ή «Ειδήσεις», ποιο από τα δύο ομόηχα προηγείται;

Γ.5 Κρίση ηθική, κρίση της Δημοκρατίας
Ετυμολογικά, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα κοινή ρίζα ανάμεσα στην «κρίση» και την

«κριτική», όπως και με το δεύτερο συνθετικό στους όρους «υπο-κρίση», «υποκριτική». Όλες οι εκδοχές βρίσκονται εν δράσει. Οι κρίσεις λειτουργούν αποκλυπτικά. Ανάγλυφα, αναδεικνύουν πρότερα ενυπάρχουσες τάσεις στις κοινωνίες (συνέχειες και ρήξεις) και προδιαγράφουν νέες αρχές. Σε έναν πιο προσωπικό τόνο, πέρα από την οργή και τον αποτροπιασμό που μου προκαλεί, όταν αντικρίζω φαινόμενα εξαθλίωσης στην Αθήνα –σε κάθε τετράγωνο επαίτες και ρακοσυλλέκτες– και συνάμα την καθημερινή ραδιο-τηλεοπτική εικόνα εξαχρείωσης των δημοσίων (και πολιτειακών) ηθών, αισθάνομαι μολαταύτα τυχερός που ζω σε αυτήν την εξόχως ενδιαφέρουσα εποχή. Αναμοχλεύει νοήματα και συναισθήματα.

Θα σταθώ στο ζήτημα της Δημοκρατίας. Καθημερινά στα ΜΜΕ ακούμε πως «οι αγορές και κάποιοι οίκοι αξιολόγησης» έχουν αρχίσει να επιβάλλουν (to dictate) στα κράτη, με μεθοδεύσεις και ύφος αποικιοκρατικό χωρίς προηγούμενο, τι πρέπει να κάνουν. Οι κίνδυνοι για τη Δημοκρατία εντείνονται. Η υπονόμευσή της έχει πολλές πηγές: η πολλαπλή παρέμβαση του κεφαλαίου μέσα από τα κόμματα και τα συναφή σκάνδαλα (όχι μόνο στην Ελλάδα· βλ. τις εμπλοκές προέδρων, πρωθυπουργών και υπουργών στην Αγγλία και τη Γερμανία)· η πυκνότερη αδιαφάνεια πίσω από την διατυμπανιζόμενη διαφάνεια· η διαπλοκή των media και των νέων ψηφιακών δικτύων στην παραπλάνηση. Το ερώτημα το οποίο τίθεται επιτακτικά είναι κατά πόσο, κάθε φορά που οι συνθήκες βαφτίζονται ως «εκτάκτου ανάγκης», οι δημοκρατικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί μπορούν να παραμερίζονται, να αντιμετωπίζονται ως περιττοί και να υποκαθίστανται.

Θα μπορούσα εύκολα να διακηρύξω ορισμένες αρχές αξιωματικά, που αφορούν τις κοινωνικο-πολιτικές, ακαδημαϊκές και εθελοντικές αρχηγείες: Ευρώπη και ευρώ σίγουρα «ναι», συνδυαστικά όμως με δημοκρατία, αλληλεγγύη και κοινωνική δικαιοσύνη ως αυτονόητες προϋποθέσεις, «ναι» στη νιοστή. Είναι αδιανόητο σήμερα να σκεφτόμαστε την Ελλάδα ως νησίδα αποκομμένη από τον περιβάλλοντα χώρο. Φυσικά θέλουμε μια άλλη Ελλάδα μέσα σε μια άλλη Ευρώπη. Επομένως, ένας εθελοντισμός ευρωπαϊκά δημοκρατικός και κοινωνικά ευαίσθητος είναι περισσότερο παρά ποτέ αναγκαίος.

Γ.6 Ελληνική Κρίση

Δεν θα υπεισέλθω σε μια σκιαγράφηση της ελληνικής κρίσης. Άλλωστε, οι πλη-

ροφορίες που συλλέγω και οι αναλύσεις που διαβάζω, όλο και περισσότερο μπερδεύουν, ενώ τα δελτία ειδήσεων, μονότονα, επαναληπτικά ζαλίζουν. Μόνο δύο διαπιστώσεις ως προς τη συνάρθρωση της ελλαδικής κρίσης με την ευρωπαϊκή. Ως προς την πρώτη: θα οργάνωνα τις επί μέρους θεωρήσεις με όλες τις αποχρώσεις τους σχηματικότερα σε δύο: η μία προσέγγιση είναι εκείνη που βλέπει την Ελλάδα ως μία κατ' αποκλειστικότητα μοναδική στον κόσμο περίπτωση και ιδεοληπτικά στοχεύει κατά κανόνα στην ενοχοποίηση ενός ολόκληρου λαού για να μπορέσουν να περάσουν τα σκληρότερα μέτρα όλων των εποχών. Η δεύτερη προσέγγιση, και πάλι ιδεοληπτικά, αποδίδει όλα μας τα δεινά «στην Ευρώπη», «στη Γερμανία», «στο σύστημα», για την ακρίβεια «στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα» (με όλα τα συναφή στις ενδο-ευρωπαϊκές σχέσεις επικίνδυνα αντιμαχόμενα στερεότυπα –4ο Ράϊχ, η καγκελάριος ως Χίτλερ σε σύγκρουση με τα γερμανικά στερεότυπα για Ελλάδα και Νοτίους «τεμπέληδες», «Τζιτζικες» και Βόρειους Μέρμηγκες κ.ά.). Το ζητούμενο είναι πώς θα μελετήσουμε κριτικά και τα δύο, πώς αναλυτικά θα μπορέσουμε να συνυψάνουμε τις μη αναγώγιμες συγκεκριμένες ελλαδικές πτυχές της κρίσης με τις αναπόδραστα γενικές –ευρωπαϊκές και παγκόσμιες. Αποτελεί συχνά υπεκφυγή το να μη δει κανείς τα πολύ συγκεκριμένα ερωτήματα-προβλήματα που τίθενται στη δική μας περίπτωση. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος επισημαίνει, ήδη από το 1880: «Ενόσω όμως αξιούμεν ότι πάντοτε οι άλλοι πταίουσιν, ημείς δε μόνοι είμεθα αναμάρτητοι, δύσκολον είναι να παύσωμεν αμαρτάνοντες».⁶

Τα τελευταία τρία χρόνια, έχουμε όλοι συρθεί σε έναν καφκαϊκό λαβύρινθο, χωρίς να έχουμε συνειδητοποιήσει πως και γιατί υφιστάμεθα όλα αυτά τα δεινά και τον ειδησεογραφικό κατακλυσμό αντιθετικών και αντιφατικών αριθμών, εκτιμήσεων και οικονομικο-κοινωνικών μέτρων (ακριβέστερα κατά κανόνα αντικοινωνικών μέτρων που ανακοινώνονται με αντι-αισθητικό τρόπο). Εάν στην ουσία της δεν έχει σε πολλά σημεία ανατραπεί η ελληνική έννομη τάξη, κινούμεθα στην καλύτερη περίπτωση σε μια συνταγματικά απροσδιόριστη γκρίζα ζώνη (αντίστοιχα ισχύουν με την υπονόμευση της ευρωπαϊκής κοινοτικής τάξης μια που δεν είναι πια απλώς «έλλειμμα δημοκρατίας», όπως λεγόταν, αλλά αυτόκλητα κανοναρχεί η μία και ισχυρότερη οικονομικά ευ-

ρωπαϊκή χώρα). Η δημοκρατία στην Ελλάδα, και όχι μόνο, ροκανίζεται ακόμη εκ των ένδον από τον λαϊκισμό σε μακροχρόνια βάση 30ετίας, θα έλεγα, με σηματοδότη την πρωθυπουργική προτροπή «δώστα όλα», στον τότε ομοιοκατάληκτο υπουργό. Σήμερα, μέσα σε ένα κλίμα ακραίου λαϊκισμού, προέκυψε ένα μόρφωμα που τροφοδοτείται από τη βία όχι μόνο τη λεκτική και την υλική αλλά και την ανθρωποκτονική ρατσιστική βία. Όμως, μέσα και πίσω από την κρίση, μοιάζει να υπάρχει ως απόρροια ενδοσκοπησης ένας δημιουργικός πολιτισμικός οργασμός, κυρίως στις μεγάλες πόλεις αλλά και στις επαρχίες. Διαπερνώντας κεντρική λεωφόρο της Αθήνας, τις προάλλες, είδα ξηλωμένες όλες τις ψευδαισθήσεις μιας επίπλαστης αποχαυνωτικής ευημερίας. Ο φόντος γκρίζος, γεμάτος αβεβαιότητες, φόβους για την διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και για το επικείμενο του αγνώστου, φοβίες για τις αντι-κοινωνικές συμπεριφορές που συνεπάγεται ακόμη ο μέγας φόβος για την απώλεια όχι μόνο όσων είχαμε αλλά και το κυριότερο (με τον εθνικά υπερήφανο πήχι των προσδοκιών να έχει τεθεί υπερβολικά ψηλά) την αντικατάσταση της αυτοεκτίμησής μας από την «εθνική αυτοκαταφρόνηση» –διατύπωση του Στέφανου Κουμανούδη, εν μέσω μιας άλλης κρίσης στα τέλη του 19ου αιώνα.

Δ. Εθελοντισμός και κρίση

Ο εθελοντισμός και η φιλανθρωπία θα μπορούσαν να λειτουργούν συμπληρωματικά σε ένα οργανωμένο κράτος δικαίου δηλαδή σε ένα κράτος κοινωνικής πρόνοιας. Η φιλανθρωπία λειτουργεί ως πράξη αρωγής, ελεημοσύνης στους πάσχοντες: άστεγοι, άνεργοι (άνεργοι νέοι σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ συνολικά 50% και νέες γυναίκες να πλησιάζει το 65%), θύματα βιασμού, πρόσφυγες, μετανάστες, «ετερόχθονες», γενικευτικά «οι ξένοι». Για να είσαι «ευεργέτης», «φιλάνθρωπος» και να αναγνωρίζεσαι ως τέτοιος δεν μπορείς να είσαι ανώνυμος και φτωχός: χρειάζεται να είσαι επώνυμος και πλούσιος.⁷ Συνεπαγόμενη είναι και η αίσθηση ανωτερότητας του ευεργέτη. Οι χορηγίες και ευεργεσίες δεν ήταν κατά κανόνα –όχι πάντα– χωρίς αντάλλαγμα: ανάγκες ψυχο-κοινωνικές των ευεργετώνδωρητών, όπως η κοινωνική επιδοκιμασία–αναγνώριση–καταξίωση–ευγνωμοσύνη ή ανάγκες νομιμοποίησης στις συλλογικές συνειδήσεις, ιδιαίτερα όταν επικρατεί η εικόνα του «ύποπτου» ως προς τους τρόπους πλουτισμού. Για τη

χορηγία στην Αγγλία, θα θέσει το ερώτημα στο *London Review of Books* ο A. G. Runciman, καθηγητής στο Cambridge: «Τελικά χρησιμοποιούνται οι “κοινωνικές χορηγίες” για να βοηθήσουν τους εν ανάγκη ευρισκόμενους ή για να αγοράσουν δημοσιότητα και θέση κύρους στην κοινωνία;».⁸ Στην ίδια συνομοταξία βρίσκεται η κινητοποίηση πολλών celebrities προσχηματικά για κάποιο σκοπό, στην ουσία για το δικό τους marketing.⁹ Στην Ελλάδα, απόδειξη πειστική η κατακόρυφη πτώση των χορηγιών μετά την κατάργηση των φοροπαλλαγών λόγω κρίσης. Σε αυτή τη φιλανθρωπική δραστηριότητα που οργανωμένα προβάλλεται καθημερινά από τα media είμαι «εναντίον». Είμαι αναφανδόν υπέρμαχος ενός δημοκρατικού εθελοντισμού, συμπληρωματικού σε μια πολιτεία ισότητας, μέσα από τη λειτουργία μιας προωθημένης κοινωνικής πολιτικής, η οποία θα αντιστασσει από την ίδια την συγκρότησή της στον ακραίο ωφελιμισμό, τον υπερ-καταναλωτισμό, τον άκρατο βουλιμικό εγωισμό.

Μέσα στον σημερινό ζόφο, θεωρώ τον Οδηγισμό ως ένα από τα προνομιακά πεδία που συνδέονται με τη μέριμνα, τη φροντίδα όλων των ανθρώπων –και όχι μόνο παιδιών, ασθενών, γερόντων όπως θεωρήθηκε για αιώνες –καλώς ή κακώς– η γυναικεία μέριμνα απόρροια μιας γυναικείας ηθικότητας.¹⁰

Μέσα απ' όσα διάβασα, με αφορμή την ομιλία, με έχει εντυπωσιάσει το εύρος και η υφή των σημερινών δραστηριοτήτων του Οδηγισμού: πέρα από την εξαρχής ευρηματικότητα στις εκδρομικές και κατασκηνωτικές εξορμήσεις, που μου διηγιόταν παιδιόθεν η μάνα μου, τα τελευταία χρόνια εκδηλώνεται με την κινητοποίηση για το περιβάλλον, τις έκτακτες φυσικές καταστροφές (μετά από σεισμούς και πυρκαγιές), τις δενδροφυτεύσεις, τη συμμετοχή μεταναστών κ.ά. Σε αυτές τις δραστηριότητες συμβαδίζει και η συμμετοχή σε συναφή ευρωπαϊκά προγράμματα. Οι πολλαπλές οπτικές μοιάζουν να έχουν εξασφαλιστεί μέσα σε έναν Οδηγισμό που έχει εντάξει πρωτοποριακά και παλαιόθεν άτομα με ειδικές ανάγκες μέσα στις ίδιες ομάδες –όχι ξεχωριστά–, καθώς και πιο πρόσφατα, άρρενες (κάτι που δεν το ήξερα).

Ο Οδηγισμός, συνδέεται επιπλέον και με μια παρέμβαση που θα φέρει τη νέα γενιά πιο κοντά στον πολιτισμό, τα δρώμενα και τα μουσεία.¹¹ Όλα τα πιο πάνω προϋποθέτουν τον Οδηγισμό ως άσκηση στη δημοκρατία, σε όλα τα επίπεδα και τα πεδία: τον διάλογο, τη συλ-

λογικότητα, την κατανόηση, όταν μάλιστα έχει μια τέτοια αντι-δικτατορική παράδοση, από την εποχή του Μεταξά και την άρνησή του να ενταχθεί στην ΕΟΝ μέχρι και τη μη συμμόρφωσή του προς τη στρατιωτική δικτατορία. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που συνθέτουν τη δυνατότητα μιας συνεχούς κριτικής μαθητείας. Σε μια τέτοια προσέγγιση εντάσσονται η ενδο-οικογενειακή βία, οι βιασμοί, η δικτυωμένη τρομοκρατική εκμετάλλευση (περίπτωση Κούνεβα), το trafficking και η ανδρική λεκτική βία. Το πέρασμα από τους πολιτισμένους τρόπους στην αναίδεια, τις μαγκιές και από εκεί στις εκφραστικές ωμότητες και στις ανδρικές πράξεις βίας που επικροτούνται και επιβραβεύονται εκλογικά (και στις μέρες μας έτι περαιτέρω δημοσκοπικά) ως κοινωνικές αξίες μπορούν να θεωρηθούν ως ενδείκτες περάσματος από τον πολιτισμό σε πρακτικές βαρβαρότητας. Πέρα και πάνω απ' όλες τις αξίες και τις αρχές του Οδηγισμού σε συγκυρία κρίσης, ακραίου ανταγωνισμού και ατομικισμού, θα έθετα κοινωνικές αξίες που προτάσσονται στον λόγο του, και που σε περίοδο σχετικής ευημερίας είχαν και αυτές φθαρεί, όπως η συν-εργασία («κεντρική η έννοια κτιζουμε γέφυρες»), αλλά και η αυτενέργεια έννοιες που επανέρχονται με συχνότητα στις προφορικές και γραπτές παρεμβάσεις του, η συλλογικότητα και η αλληλεγγύη σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε περίοδο δημόσιας και ατομικής ένδειας δεν μπορεί να ενδιαφέρουν οι ψευδεπίγραφες εθελοντικές οργανώσεις που καλλιεργούν ψευδή συναισθήματα συμπόνιας, επιλεκτικά. Ούτε μπορεί να είναι δεκτή μια ρητορική της ανεκτικότητας που υποκρύπτει τη βαθύτατη περιφρόνηση προς τον δεινοπαθούντα άλλο. Η ουσία του εθελοντισμού βρίσκεται στην ενίσχυση των δημοκρατικών συμπεριφορών στην καθημερινότητα και όχι στις συμπεριφορές που προδίδουν σχέσεις εξουσίας, σχέσεις ανωτερότητας-κατωτερότητας και που με ναρκισσισμό «προσφέρουν» στον ενδεή, επιβαρύνοντάς τον με μία ακόμη δόση ταπείνωσης. Ψυχαναλυτικά, θα σήμαινε την αντιμετώπιση του χειρότερου εαυτού μας ως προϋπόθεση αυτοπραγμάτωσης. Η Αντιγόνη θα σταθεί απέναντι στην Raison d'état και τον αυταρχισμό της τελευταίας για να διεκδικήσει, με βάση τη φωνή της ηθικής, το σώμα του νεκρού αδελφού της.

E. *A Tale of Two Cities*

Δύο Ελλάδες, δύο Ευρώπες, δύο κοινωνίες αυστηρά ταξικά οριζόμενες προϋπήρχαν, αλλά σήμερα παγιώνονται συνθήκες που μας φέρνουν εκεί που άρχισα, στον Dickens. Πιστεύω πως το έργο του είναι περισσότερο παρά ποτέ επίκαιρο και κτυπάει τα καμπανάκια της επαγρύπνησης για τον πλησίον αλλά και για τις χαρασσόμενες πολιτικές.

Το παράθεμα προέρχεται από το αναφερθέν εισαγωγικά άρθρο του Fairhurst. Μας υπενθυμίζει αρχικά πως, τον 19ο αιώνα, ένα συνεχώς διευρυνόμενο υποπρολεταριάτο παρήγαγε συμμορίες παιδιών που κλέβανε και των οποίων οι συμπεριφορές σπάνια ήταν τόσο γραφικές και διασκεδαστικές όσο στον *Oliver Twist*, και που η μόνη διαφυγή ήταν η εκτόπιση ή η αγχόνη. Ο Dickens ποτέ δεν ξέχασε πόσο εύκολο θα ήταν να είχε καταλήξει ο ίδιος ως ένας από τους ανώνυμους φτωχούς· η μυθολογία του επισκιάζεται από τις εναλλακτικές ζωές που θα μπορούσε να είχε οδηγηθεί, τα μονοπάτια που θα μπορούσε να είχε επιλέξει. Κανένας συγγραφέας δεν θα μπορούσε να είναι εξίσου συνειδητοποιημένος ως προς το πόσο εύκολα τα προβλήματα επανέρχονται] – έστω και εάν ξεπροβάλλει μετά από δεκαετίες ή/και αιώνες...· εάν επανεμφανίζοταν σήμερα, λίγα θα τον εξέπλητταν. «Ο Dickens θα αποκρίνονταν με συμπόνοια, συμπάσχων στη διαβρωτικά φθοροποιό επίδραση του χρέους -ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους- και θα παρατηρούσε: «Ακόμη και εάν δεν υπήρχαν φυλακές σαν εκείνη που καταβρόχθισε τον πατέρα μου, το χρέος είναι σαν ένα σιδερένιο σφαιρικό βαρίδι δεμένο στο πόδι με αλυσίδα βαραίνοντας όλο και περισσότερο με τα χρόνια». Εάν μάλιστα διάβαζε ανταποκρίσεις από διαδηλώσεις

και βίαιες εξεγέρσεις στους δρόμους, ο συγγραφέας της αφήγησης *A Tale of Two Cities* (Ιστορία δύο πόλεων) θα κουνούσε το κεφάλι του με την ιδέα πως μετά από μια διστακτικά προσωρινή περίοδο κοινωνικής προόδου [στην Ευρώπη], το χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, για μια ακόμη φορά, διευρυνόταν και βάθαινε· [...] θα κουνούσε, ακόμη, το κεφάλι του γνωρίζοντας πόσο γρήγορα οι σκληρές εποχές είχαν για άλλη μια φορά παραγάγει σκληρές καρδιές. Είναι δύσκολο να σκεφθεί κανείς έναν συγγραφέα που θα ήταν πιο δυστυχής από τον Κάρολο Dickens αισθανόμενος σήμερα έτσι παράξενα σπίτι του».¹²

«It Was the Worst of Times» [Η εφθιβική δεκαετία του Dickens] με εκατοντάδες χρεοκοπίες και μαζική ανεργία, κυρίως των νέων· «It Was the Best of Times», μια που υπάρχει στην αφήγησή του και ένα παραθυράκι αισιοδοξίας (για να μην απελπιζόμαστε τελείως, σήμερα): οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις που προέκυψαν στην Αγγλία το 1830, δηλαδή δέκα χρόνια αργότερα, μετά τη δεκαετία της κρίσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Εταίρος στο Κολέγιο Magdalen της Οξφόρδης, *Oxford Today* (Άνοιξη 2012).
- 2 Δύο πρόσφατες εκδόσεις του *Becoming Dickens*, Harvard University Press, 2011 και *Victorian Afterlives*, Oxford University Press, 2002· Robert Douglas-Fairhurst, *Oxford Today*, ό.π.
- 3 Θα προσέθετα και σημερινούς *busybody*δες που ομιλούν για τους βρωμιάρηδες φτωχούς μετανάστες.
- 4 Παρατήρησα ότι την τελευταία δεκαετία, κάθε εθελοντική δράση φοιτητών/τριών μας προστίθεται αυτομάτως στα C/V τους. Καλό συναφές άρθρο στον δικτυακό τόπο Protagon του Αν-

δρέα Πετρουλάκη, «Μια τόσο μακρινή ουτοπία», 31.7.2012.

- 5 Σύμφωνα με την Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας, οι κοινωφελείς περιουσίες ανέρχονται σε 11.000 περίπου, υπολογιζόμενες σε πάνω από 10 δισ. ευρώ, αλλά με άγνωστη –λόγω πολυδιάσπασης εμπλεκόμενων, κακοδιαχείρισης και κατασπατάλησης (Υπουργεία, Πανεπιστήμια, Νοσοκομεία, Εκκλησία)– την ακριβή συνολική αξία τους, μια που δεν περιλαμβάνεται η περιουσία των πολύ μεγάλων Κοινωφελών Ιδρυμάτων.
- 6 Κ. Θ. Δημαράς, Κ. Παπαρρηγόπουλος: *Η εποχή του, η ζωή του, το έργο*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986, σ. 292-293.
- 7 Σε διεθνείς συναντήσεις και συνέδρια φιλανθρώπων, συγκεντρώνονται και αλληλο-επαινούνται οι επώνυμοι διευθύνοντες παράγοντες.
- 8 Αντίστοιχη συζήτηση διεξάγεται ανάμεσα σε πολιτικούς και λογίους και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Βλ. A. G. Runciman, «The Charity Mess», *London Review of Books*, 19 Ιουλίου 2012, σ. 20.
- 9 Το πιο πρόσφατο δείγμα «φτηνής αυτοπροβολής», cult figure η Μαντόνα με τατουάζ για την 14χρονη Πακιστανή Μαλάλα που κακοποιήθηκε από Ταλιμπάν.
- 10 Βλ. σχετικά και για πλούσια πρόσθετη βιβλιογραφία, το βιβλίο της Joan C. Tronto, *Για μια πολιτική της μέριμνας (care) σ' έναν ευάλωτο κόσμο*, μτφρ. Μαγδαληνή Τσεβρένη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011 (1η έκδ. Routledge, 2011).
- 11 Βλ. συνέντευξη Αιμιλίας Γερουλάνου, «Δύσκολες οι σημερινές συνθήκες για τα μουσεία», εφημ. *Η Καθημερινή*, 2 Σεπτ. 2012
- 12 Douglas-Fairhurst, *Oxford Today*, ό.π.

ΤΙΜΗ 5€

the books' journal

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ • ΓΡΑΜΜΑΤΑ • ΤΕΧΝΕΣ • ΙΔΕΕΣ • ΠΟΛΙΤΙΚΗ